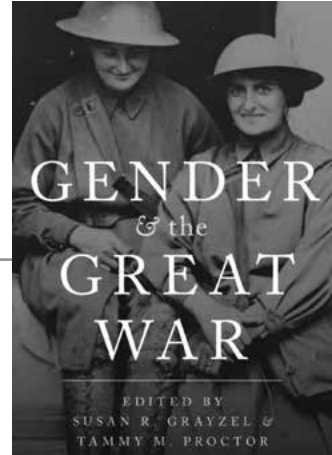

Vēsturnieki par Pirmā pasaules kara pieredzi caur dzimtes perspektīvu

Recenzija par grāmatu: Susan R. Grayzel,
Tammy M. Proctor (eds.). *Gender and the Great War*.
New York 2017. 286 p. ISBN 978-0-1902-7108-4

Zane Rozīte

2014.–2018. gadu iezīmēja Pirmā pasaules kara simtgade. Neraugoties uz to, ka Pirmā pasaules kara pētniecība jau gadu desmitiem nav zaudējusi savu aktualitāti, tieši kara simtgades atcere īpaši veicināja jaunas zinātniskas diskusijas, kā arī vēstures pētījumu tapšanu, atziņu pārskatīšanu un pētniecības jomu paplašināšanos. Jau 2017. gadā klajā nāca eseju krājums *Gender and the Great War*, ko sastādījušas amerikāņu vēsturnieces Sūzena Greizela (*Susan Grayzel*) un Temija Proktore (*Tammy Proctor*). Grāmatas pamatā ir 14 vēsturnieku ziņojumi, kas prezentēti 2014. gadā Berkširas konferencē ASV – vienā no ievērojamākajiem zinātniskajiem pasākumiem, kurš veltīts sieviešu, dzimtes un seksualitātes vēstures pētniecībai un kurā tika sarīkotas īpašas Pirmā pasaules karam veltītas apaļā galda diskusijas. Krājuma autori ir prominenti amerikāņu, austrāliešu un britu vēsturnieki sieviešu un dzimtes vēstures nozarē.

Kā liecina grāmatas nosaukums, darba priekšplānā ir “dzimte” (*gender*), kas kā vēstures izpētes kategorija Rietumu historiogrāfijā nostiprinājusies kopš 20. gadsimta 80. gadiem sieviešu vēstures attīstības kontekstā. Dzimtes pētījumi savu aktualitāti nav zaudējuši joprojām, aptverot visdažādākās vēstures pētniecības jomas un tēmas, tai skaitā Pirmā pasaules kara vēsturi. Neraugoties uz to, ka aplūkots krājums nav ne pirmais, ne pēdējais darbs, kas izmanto tieši dzimtes perspektīvu kara visaptverošo procesu pētniecībā, tomēr grāmatas sastādītājam izdevies radīt savstarpēji saskaņotu un saturiski papildinošu krājumu, kas piedāvā komplicētāku skatījumu uz kara skarto sabiedrību. Īsā ievadā krājuma sastādītājas uzsver, ka dzimte ir “*spēcīgs instruments*” (5. lpp.), kas ļauj atklāt Pirmā pasaules kara notikumu un procesu globālā un totālā rakstura ietekmi uz dažādām sabiedrības grupām un šo “*grupu pieredzes daudzveidību*” (4. lpp.). Sabiedrībā notiekošo

procesu analizēšana caur dzimtes perspektīvu viennozīmīgi paplašina tradicionālo un vienkāršoto Pirmā pasaules kara izklāstu, kas nereti koncentrējās uz militāro kauju un politisko notikumu analīzi. Diemžēl jāatzīst, ka termini “dzimte” un “dzimtes vēsture” nereti tiek uztverti kā aksiomas “sievietei” un “sieviešu vēsturei”, ko atzīst arī krājuma sastādītājas, un šajā darbā viņas vēlas no tā izvairīties. S. Greizele un T. Proktore uzsver, ka “*maskulinitātei bija nozīmīga loma visos kara aspektos*” (5. lpp.), tādējādi viņas definējušas vienu no krājuma pētnieciskajiem mērķiem: no jauna izvērtēt, kā un kāpēc vīrieši iesaistījās asiņainajā konfliktā. Diemžēl jāatzīst, ka šis mērķis nav sasniegts. Autoru vairākums kara daudzējādus aspektus un piedzīvotās pieredzes nospiedošā vairākumā atklājuši caur feminitāti un sieviešu pieredzi, nevis maskulinitāti un vīriešiem. To, ka darba priekšplānā tomēr ir sievietes, netieši apliecina arī grāmatas vāka noformējums ar divām sievietēm – ātrās palīdzības vadītājām Pirmā pasaules kara laikā.

Krājums sadalīts 13 tematiskās esejās, kurās aplūkotas daudzveidīgas sabiedrību ietekmējošas un raksturojošas izpausmes Pirmā pasaules kara politiskajā, sociālajā un kulturālajā kontekstā – pilsonība, pretošanās, darbs, rase, seksualitāte, vecums, okupācija, ikdienas dzīve, karadarbība, vardarbība, sēras un atmiņas. Par krājuma vērtību liecina izmantotais plašais avotu klāsts – atmiņas, preses avoti, vēstules, publicētie un nepublicētie dokumenti, vizuālie avoti – un zinātniskā literatūra, kas atspoguļojas esejām pievienotajās atsaucēs un literatūras sarakstā krājumā nobeigumā. Krājuma pēdējā esēja veltīta vispārīgam Pirmā pasaules kara pētniecības pārskatam. Esejas autore – S. Greizele un T. Proktore – pētniecību iedala četros lielos posmos, norādot, ka pēdējais posms parādījies 21. gadsimta sākumā un to raksturo transnacionāla pētniecības pieeja, kas

aplašinājusi tradicionālo kara pētniecību ārpus Rietumu frontes robežām (249. lpp.), tai skaitā atklājot Latvijas vēsturē nozīmīgo Austrumu fronti. Šeit gan jānorāda, ka autore diezgan skaidri koncentrējas uz Pirmā pasaules kara pētniecības tendencēm un pārmaiņām Rietumu historiogrāfijā. Transnacionālisms, tāpat kā dzimte, krājumā izmantots kā analītisks instruments, kas ļauj atklāt kara globālo ietekmi uz dažādām pasaules nācijām un kultūrām, sākot no kolonijām Āfrikā līdz pat Eiropas lielajām pilsetām. Lidzīgi kā ar dzimtes aspektu, autoru izvirzītais mērķis – aplūkot Pirmā pasaules kara procesus globālā aspektā – tomēr nav īstenots. Vairumā esēju kari Āfrikā, Tuvajos Austrumos, Eiropas austrumos vai dienvidos izmantoti kā epizodiski piemēri, tomēr galvenā analīze joprojām koncentrēta uz Rietumu lielvalstu (Lielbritānijas, Vācijas, Francijas, ASV) piemēriem. Kā izņēmums minama vēsturnieces Mišelās Moidas (*Michelle Moyd*) esēja “Dzimte un vardarbība”, kurā autore analizē Austrumāfrikas piemēru (187.–210. lpp.). Otrs aspekts, kas raksturo kara pētniecības pēdējo (pašlaik) posmu, ir jaunu tēmu atklāšana, kas agrāk uzlūktas kā maznozīmīgākas, piemēram, pārtika, seksualitāte, apkārtējā vide utt. Manuprāt, pētniecības pārskatu gan būtu bijis loģiskāk veidot kā pirmo, nevis beigu nodaļu, jau sākumā sniedzot lasītājam iespēju iepazīties ar tēmas problemātiku un tās attīstību, papildinot ievada izklāstu.

Kā jau tas raksturīgi autoru kolektīva rakstu krājumiem, jāatzīst, ka arī šis darbs nav varējis izvairīties no situācijas, ka tajā apkopotas augstvērtīgākas un mazāk spēcīgas esejas. Piemēram, Ērikas Kūlmenas (*Erika Kuhlman*) esēja “Dzimte un pretošanās” (27.–45. lpp.) ir vāji strukturēta, kā rezultātā autore argumenti un secinājumi atkarņojas.

Uzmanību piesaista amerikāņu vēsturnieces Kimberlijas Džensenas (*Kimberly Jensen*) esēja “Dzimte un pilsonība”

(10.–26. lpp.), kurā autore analizē, kā dažādas kara laika sabiedrības grupas (sievietes, afroamerikāņi, koloniju iedzīvotāji, homoseksuāļi) izaicināja vēsturiski nostiprinājušos saikni starp maskulinitāti, militāro dienestu un pilsonību. Autore norāda – kara laikā piedzīvotā vardarbība noteica prasības atalgot karā iesaistītos (tai skaitā sievietes) ar pilnīgākām pilsoņu tiesībām, kas iekļautu arī tiesības balsot. Tomēr tās sabiedrības grupas, kuras neatbilda kara laikā sludinātajam militārajam patriotismam (pacifisti) vai ar pilsonības statusu ilgstoši asociētajām vīrišķīgajām īpašībām (homoseksuāļi), tika uzlūktas kā sabiedrības ienaidnieki vai antipilsoņi – “*anticitizens*” (23. lpp.).

Noteikti izceļama ir arī vēsturnieces Jovanas Kneževičas (*Jovana Knežević*) eseja “Dzimte un okupācija” (133.–148. lpp.). Viņa atzīmējusi, ka okupācija ir viens no raksturīgiem Pirmā pasaules kara visaptverošajiem fenomeniem (Centrālo valstu savienības okupācijai bija pakļauti 20 miljoni cilvēku). Skatot okupācijas procesu caur dzimtes perspektīvu, autore uzsver, ka okupēto teritoriju pieredze raksturojama caur diviem nozīmīgiem aspektiem – okupācijas varu realizēja vīrieši, bet okupācijas varai pakļautais iedzīvotāju vairākums bija sievietes. Kneževičas skatījumā sievietes, viņu ķermenis un morāle kara laikā kļuva par galveno propagandas ieroci – okupētās teritorijas tika salīdzinātas ar sievieti kā nevainīgu upuri vai apgānītu sievieti. Izceļot pret sievietēm vērsto vardarbību, tika parādīts ienaidnieka cilvēcības trūkums un okupētās nācijas morālais pārkāpums, turklāt tieši sievietes rīcība okupētajās teritorijās kļuva par vienu no galvenajiem aspektiem nacionālajā diskursā par pareizu uzvedību un patriotismu kara laikā. Piemēram, attiecības ar okupācijas karaspēku tika uztvertas kā morālo normu pārkāpums un izaicinājums sievietes feminitātei un tradicionālajai vietai sabiedrībā. Esejas autore cilvēcīgi secina: tas, ka nācijas vadītāji piešķir sievietes ciešanām

simbolisku vērtību jeb “*piesavinājās šīs ciešanas nacionāliem mērķiem*” (145. lpp.), bija mazs mierinājums okupēto teritoriju iedzīvotāju ikdienas ciņā par izdzīvošanu.

Vēsturniece Debora Toma (*Deborah Thom*) pievērsusies jautājumam par dzimtes un darba saikni kara laikā, tam, kā karš izmainīja darbavietas, darba procesu, kā globālais militārais konflikts izmainīja darbaspēka dzimumu proporcijas, akcentējot militārās rūpnīcas kā darba vides piemērus. Atsevišķā esejas sadaļā par atmiņām un kara laikā piedzīvotā uztveri autore analizē, cik ilgs bija kara radītais iespaids uz darba vidi pēckara pasaulē. Viens no galvenajiem D. Tomas secinājumiem ir, ka sievietes pienesums sabiedrības funkcionēšanai kara laikā tika plaši novērtēts, tomēr sabiedriskajā domā ātri vien sāka dominēt kritika, ka sievietes nevēlas atgriezties savā tradicionālajā darba vidē – mājsaimniecībā – un ka viņas “*grib atņemt vīriešiem darbu*” (62. lpp.). Analizējot Vācijas, Lielbritānijas un Francijas piemērus, autore kā interesantu aspektu parādījusi to, ka sievietes darbs ārpus mājām jau kara laikā tika uzlūkots kā islaicīga situācija. Piemēram, Francijā strādnieces atklāti tika sauktas par islaicīgām vīriešu aizvietotājām (53. lpp.).

Vēsturniece Kārena Hanta (*Karen Hunt*), analizējot preses materiālus un dienasgrāmatas, skatījusi vienu no svarīgākajiem ikdienas dzīves aspektiem kara laikā – pārtikas jautājumu. Autore pārtikas trūkumu, streikus un pat vardarbīgus dumpjus, vērstus pret pārtikas cenu celšanu, definē kā “*cita veida karu*” (150. lpp.), kurš tika izcīnīts visā pasaulē ārpus militārā kaujas lauka un kura galvenie dalībnieki bija mājas palikušās sievietes. Autore mēģinājusi izsekot, kā pārtikas krīze netieši sievietēm pavērusi iespēju organizēties (piemēram, dažādās pārtikas komitejās), protestēt jeb zināmā mērā realizēt politisko darbību, ko autore nosauc par “*sieviešu apziņas*” celšanas procesu (153. lpp.). Neraugoties uz autores

skrupulozo pārtikas jautājuma analīzi, izmantojot dzimtes perspektīvu, teksta uztveri traucē tā nestrukturēšana apakšnodaļās.

Nobeigumā gribētos uzsvērt, ka krājums potenciāli pretendējis uz dažādu Pirmā pasaules kara aspektu un notikumu izpēti caur dzimtes un transnacionālisma kategorijām, tomēr vairāk uzsverot sieviešu pieredzi karā iesaistīto Rietumu lielvalstu teritorijās. Tas lielā mērā atspoguļo dzimtes pētījumos valdošo tendenci pētīt feminitāti

un sievietes, nevis maskulinitāti. Tomēr krājumā apvienotas ļoti interesantas un vērtīgas esejas, turklāt paši autori katrā esejā iezīmējuši nākotnes pētniecības un diskusiju iespējas. Interesanti, ka krājumā aplūkoti kara procesi un aspekti sasaucas, kā arī papildina nesen Latvijā iznākušajā monogrāfijā “Karš un sabiedrība Latvijā 1914–1920”¹ atspoguļotās tēmas, apliecinot Pirmā pasaules kara pētniecības tēmu un metožu plašās iespējas.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

¹ ĒRIKS JĒKABSONS (atb. red.). Karš un sabiedrība Latvijā 1914–1920. Rīga 2021.